

таві та Харкові (рис. 6).

Не варто забувати і про сучасні соціальні та політичні чинники, що мають вагомий вплив на розвиток та загальний стан охорони історико-культурної спадщини регіонів та України загалом. Більшість із них надають певний відтінок, не виходячи за рамки загальної державної політики і українського законодавства, проте трапляються безпрецедентні випадки, що докорінно руйнують систему. Доказом тому є події у південно-східній частині України, російська інтраверсія до Криму, війна на сході, що мають свої наслідки: руйнація нерухокої спадщини, пошкодження або вивезення з території рухомих пам'яток, неоднозначний статус музейних колекцій.

Отже, формування регіону є результатом довготривалого процесу самоорганізації суспільства, яке через покоління накопичує, відтворює та примножує культурні надбання. Осмислення регіональних духовних, культурно-мистецьких здобутків веде до усвідомлення власної культурної ідентичності та відтворення широкої панорами національної культури як частки світової духовної спадщини. Історичне коріння урізноманітнює пам'яткоохоронну складову; сьогодення ж, здається, буде для майбутніх поколінь одноманітну космополітичну культуру. Саме тому головною задачею залишається зберегти те, що залишено нашими предками. Ці та багато інших факторів актуалізують вивчення регіональних особливостей охорони історико-культурної спадщини і на основі цього – формування особливої унікальної стратегії охорони культурної спадщини певного регіону, яку легко реалізувати, а також яка найкраще відповідає йому.

ПОСИЛАННЯ

1. Про затвердження плану заходів на 2016–2018 роки з реалізації Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року: Рішення Київської міської ради [від 15 листопада 2016 р. № 412/1416] – С. 135.
2. Міська цільова програма з охорони та збереження пам'яток культурної спадщини м. Чернігова на 2016–2021 роки: Додаток до рішення виконавчого комітету міської ради [від 19 жовтня 2015 р. № 264]. – С. 15.
3. Міська програма охорони культурної спадщини і збереження історичного середовища міста Полтава на 2013–2017 роки: Рішення Полтавської міської ради [від 24 грудня 2012 р.] – С. 15.
4. Програма охорони культурної спадщини міста Івано-Франківська на 2016–2018 роки: Додаток до рішення виконавчого комітету міської ради [від 28 січня 2016 р. № 12–3] – С. 15.
5. Програма охорони культурної спадщини міста Николаєва на 2016–2018 роки: Рішення Миколаївської міської ради [від 25 квітня 2016 р. № 4/9] – С. 15.
6. Про охорону культурної спадщини: Закон України [від 8 черв. 2000 р. № 1805-III] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – С. 333.
7. Народы Европейской части СССР: в 2-х т. – М.: Наука, 1964. – [Т.] 1 / под ред. В.А. Александрова [и др.]. – 1964. – 984 с.
8. Культура і побут населення України: навч. посіб. / В.І. Налко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко [та ін.]. – К.: Либідь, 1991. – 232 с.
9. Малороссия. Новороссия. Крым. Исторический и этнографический очерк / Сост.: А.Г. Макаров, С.Э. Макарова. – М.: АИРО-XXI; СПб: Дмитрий Булганин, 2006. – 320 с.
10. Яковлев О.В. Синергетика регіональних ідентичностей у культурному континуумі України кінця ХХ – початку ХХІ століття: дис. доктора культурології: 26.00.01 – Теорія та історія культури / О.В. Яковлев; Національна музична академія України імені П.І. Чайковського, Міністерство культури України. – Київ, 2016. – 468 с.
11. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С.А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520 с.
12. Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток: Постанова Кабінету Міністрів України [від жовтня 2012 р. № 929].

13. Шпурік К. В. Регіональне картографування природної та історико-культурної спадщини (на прикладі Харківської області): дис. канд. геогр. наук: 11.00.12 / К.В. Шпурік; НАН України, Ін-т географії. – Київ, 2015. – 180 с.

14. Звіт управління музейної справи та культурних цінностей. Управління музейної справи та культурних цінностей (20 серпня 2016 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostitr.museum.ua/post/37790>

Горькова А.А., Бычковская А.Н. Региональные особенности охраны историко-культурного наследия в исследованиях Центра памятниковедения НАН Украины и УООПИК

В статье освещены региональные особенности охраны и сохранения историко-культурного наследия Украины. Проанализированы региональные программы 2016–2018 гг. в памятниксохранной и культурной сфере городов Киева, Чернигова, Полтавы, Ивано-Франковска, Николаева. Раскрыты основные факторы влияния на памятниксохранную региональную политику в разных областях Украины: особенности культурно-географического положения, геополитические факторы, культурно-исторические влияния, наличие и доминирование определенных видов памятников.

Ключевые слова: достопримечательности, Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК, региональные особенности, программа охраны культурного наследия, области и города Украины.

Horkova A.O., Bychkovska H.M. Regional features of the protection of historical and cultural heritage in the studies of the Centre of Monuments Research of the NAS of Ukraine and USPHCM

The article highlights the regional features of the protection and preservation of the historical and cultural heritage of Ukraine. The regional programs of 2016–2018 in the monument and cultural sphere of the city of Kyiv, Chernihiv, Poltava, Ivano-Frankivsk, Mykolaiv are analyzed. The main factors of influence on the monumental protection regional policy in different regions of Ukraine are revealed: the peculiarities of the cultural and geographical situation, geopolitical factors, cultural and historical influences, the presence and dominance of certain types of monuments.

Key words: sights, Centre of Monuments Research of the NAS of Ukraine and USPHCM, regional features, the program of protection of cultural heritage, the region and the city of Ukraine.

07.02 2017 р.

j

УДК 719:27–523]:27–732.3](477) «170/174» (045)

Н.М. Сенченко

ОХОРОНА ЦЕРКОВНИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХVІІІ СТ.)

Стаття присвячена історії започаткування правового режиму охорони церковних старожитностей у контексті загального пам'яткоохоронного руху першої половини ХVІІІ ст. Висвітлено роль Синоду у збереженні церковних пам'яток, подано характеристику окремих документів Синоду та Сенату.

Ключові слова: церковні старожитності, охорона пам'яток, укази, розпорядження, Синод, Сенат.

Переоцінка ролі церкви у сучасних реаліях як важливої складової духовного і культурного розвитку суспільства сприяла зміні ставлення до церковних старожитностей. Загальновідомо, що у лоні церкви народжувалися та зберігалися об'єкти культурної спадщини, яким випала доля стати пам'ятками: шедеври архітектури, іконопису, розпису, церковного начиння, богослужбових книг, писемних джерел тощо. З часом частина із них була передана до музеїв, частина потрапила за кордон, частина осіла у приватних колекціях. Доля нерухомих цер-

ковних пам'яток також досить різноманітна і сьогодні продовжує хвилювати наукову спільноту. Охорона церковних старожитностей є однією із важливих завдань людської діяльності, спрямованої на усвідомлення своєї історії, свого місця в суспільстві, збереження історичної та культурної спадкоємності поколінь. Схожість багатьох сучасних проблем пам'яткоохоронної справи із тими, що виникали у цій галузі у минулому, актуалізує потребу вивчення історії охорони церковних пам'яток та належного використання історичного досвіду.

Мета даної розвідки полягає у вивченні діяльності Синоду, єпархіальної влади, органів державної влади із правової та практичної охорони пам'яток церковної давнини у загальному контексті охорони культурної спадщини. Автор статті ставить перед собою наступні завдання: проаналізувати причини зародження охорони церковних пам'яток; простежити еволюцію розвитку нормативно-правових актів з охорони церковної спадщини першої половини XVIII ст. та шляхи їх практичної реалізації; проаналізувати нормативно-правову і практичну діяльність Синоду та Сенату із збереження пам'яток церковної давнини.

Питання вивчення історії охорони старожитностей привертало увагу дослідників вже у другій половині XIX ст. У цей час з'являються окремі праці, що торкалися проблем охорони пам'яток, роботи регіональних церковно-археологічних комісій та давньосховищ. Окремі статті друкувалися у журналах «Исторический вестник», «Русская старина», «Мир искусств», «Старые годы». У цей період церковні пам'ятки не виділялися в окрему категорію і розглядалися у загальному контексті пам'яткоохоронної діяльності, яка тільки почала формуватися і була порівняно новим явищем у суспільному та науковому житті.

Одним із перших побачив світ нарис про історію охорони старожитностей, опублікований у 1858 р. [1; 2]. Згодом оприлюднюються і більш докладні праці із цієї проблематики. Так, у 1869 р. у Журналі Міністерства народної освіти була опублікована наукова розвідка М.П. Погодіна «Судьбы археологии в России» [3]. З'являються спеціальні оглядові праці, що частково торкалися і проблеми охорони церковних старожитностей першої половини XVIII ст., зокрема, робота І.Г. Данилова «Правительственные распоряжения относительно отечественных древностей с императора Петра I, особенно в царствование Александра II» [4], А.В. Гаврилова «Постановления и распоряжения Святейшего Синода о сохранении и изучении памятников древности» [5]. У них висвітлюються зародження та розвиток зацікавленості до старожитностей, оцінюються відношення суспільства до пам'яток. Законодавчим ініціативам Петра I з пам'яткоохоронної справи присвячена наукова розвідка О.Ф. Бичкова [6]. Узагальнення накопиченого досвіду із вивчення зазначених проблем містилось у дослідженні В.С. Іконникова «Опыт русской историографии» в 3-х томах [7]. Питання

історії охорони пам'яток розглядалися у ювілейних виданнях з історії Московського археологічного товариства [8], Російського археологічного товариства [9], Імператорської Академії мистецтв [10].

У радянський період вивчення історії охорони церковних пам'яток першої половини XVIII ст. через ідеологічні причини розглядалися переважно у руслі загальної історії. Виключенням є праця А.М. Разгона, присвячена ранньому періоду історії охорони старожитностей та усвідомленої постановки питання про охорону пам'яток періоду правління Петра I [11]. Історію охорони пам'яток церковної давнини, роботу церковно-археологічних товариств досліджували у своїх наукових розвідках І.І. Комарова [12], Ю.Г. Галай [13], А.Ф. Смолін [14]. Частково висвітлюючи окремі аспекти даної проблеми, коло наукових інтересів авторів охоплювало інші хронологічні періоди. Переважно вони стосувались другої половини XIX ст. – початку XX ст.

Регіональним проблемам охорони церковних пам'яток присвячені роботи М.К. Чучко [15], О.О. Лесик [16], О.В. Старік [17], О.О. Смолиної [18], О.А. Пламеницької [19], К.А. Литвин [20], О.С. Гейди [21]. Відношенню суспільних інституцій до проблем охорони вітчизняної історико-культурної спадщини XVIII–XIX ст. присвячена праця О.О. Формозова [22]. Окремі питання взаємодії Синоду і органів державної влади у галузі охорони культурної спадщини, зокрема охорони церковних пам'яток, піднімалися у роботах М.В. Покровського [23].

Важливим джерелом вивчення становлення та розвитку охорони церковних старожитностей у першій половині XVIII ст. є офіційні укази і розпорядження, наведені у Повному зібранні законів Російської імперії (ПСЗ). Перше видання, що охоплює період з 1645 по 1825 роки, включає імператорські укази, розпорядження Сенату, Синоду, інших державних установ, що дають можливість визначити їх внесок у пам'яткоохоронну справу. У радянський період вийшов один спеціальний збірник «Охрана памятников истории и культуры в России: XVIII – начало XX века» [24], у який увійшов 101 документ за період від липня 1709 р. до вересня 1916 р.

У попередніх дослідженнях ми частково висвітлювали проблеми охорони церковних старожитностей першої половини XVIII ст., однак виявлені нові документи змушують знову повернутися до початку зародження інтересу до охорони церковної спадщини і, відповідно, доповнити її новим фактичним матеріалом [25; 26]. Синодальні документи, що відображали ставлення церковної влади до пам'яток церковної старовини, публікувалися у окремих збірках документів, зокрема у «Полном собрании постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи» [27], що охоплювали коло документів з 1721 по 1835 роки, «Полном круге духовных законов» [28], «Руководственных для православного духовенства указах Святейшего Синода» [29] та ін. Детальне вивчення документів, що вийшли зі

стін Синоду, дає підстави стверджувати, що вітчизняне законодавство з охорони пам'яток пройшло складний і інколи суперечливий шлях, у якому наочно позначилися усі найбільш важливі етапи вітчизняної історії, шляхи становлення і розвитку суспільства. Інтерес до церковних пам'яток та усвідомлення їх ролі у духовному житті народу формувалися протягом століть, постійно трансформуючись і поглиблюючись. Це знайшло своє відображення у законодавчих актах, що регламентували відносини в галузі охорони культурної спадщини.

У петровський період значна увага приділялася саме світській культурі, що значною мірою позначилося і на зміні відношення до церковних пам'яток, хоча на той час такого визначення ще не існувало і їх відносили до загального контексту «куриозных вещей». Поряд із традиційним для середньовічної Русі зведенням на честь знаменних подій і дат церковних пам'яток (каплиць, храмів, монастирів), з'являється і поширюється практика спорудження меморіальних монументів та різноманітних пам'ятників, виконаних у формах світського мистецтва. Законодавство цього періоду відобразило становлення нових цінностей та критеріїв, пов'язаних із збереженням національної культурної спадщини. У цей період було прийнято кілька десятків указів, що регламентували відношення до пам'яток старовини, збору та обліку різних старожитностей і «куриозних» речей, які поклали початок формуванню відповідних колекцій і зібрань, а також поширенню моди на приватне колекціонування.

Перші укази Петра I свідчать про зародження зацікавленості до пам'яток минулого, зокрема, указ від 13 лютого 1718 р. про передання старовинних речей комендантам. Виходять укази, спрямовані на збереження церковних пам'яток, не виділяючи їх у окрему категорію. Генеральним регламентом 1720 р. від колегій вимагалось підготувати «ландкарты» (креслення) із описом кордонів, міст, поселень, церков тощо. Варто відзначити і розпорядження Петра I «О размере вознаграждения за вырытые из земли археологические предметы» з вимогою знімати копії з предметів, знайдених в курганах [30].

Побачила світ і інша група указів про пошук та збір рукописів, що переважно зберігалися у монастирях. На виконання іменного указу вийшла постанова Сенату «О присылке из монастырей Российского государства жалованных грамот» (20 грудня 1720 р.), якою вимагалось: «Во всех епархиях, и монастырях, и соборах прежние жалованные грамоты и другие куриозные письма оригинальные, такожде и исторические, рукописные и печатные книги пересмотреть и переписать губернаторам и вице-губернаторам и воеводам и те переписанные книги прислать в Сенат» [31]. Вагомими для формування заходів із охорони пам'яток церковної старовини були наступні законодавчі акти: «Об отдаче Соборных церковных уставов и ризницы из Патриаршего дома в Синод и об отдаче серебряных вещей на Денежные дворы весом» (12 лютого 1722 р.); «О присылке из всех епар-

хий и монастырей древних рукописных летописей и подобных книг в Синод» (16 лютого 1722 р.). Необхідно зазначити, що на той час ці пам'ятки, зокрема і церковні, представляли собою цінність саме з точки зору вміщеної в них історичної інформації.

З часом пріоритети дещо змінюються. Більше зосереджується увага на релігійній складовій пам'яток. У цьому сенсі варто відзначити указ св. Синода 21 лютого 1722 р., яким заборонялося у містах із монастирів та парафіяльних церков вилучати будь-які ікони і використовувати їх для освячення приватних будинків під загрозою штрафу. Відповідно і указ від 18 червня 1723 р. забороняв використовувати ікони не тільки для приватних потреб, але і для громадських цілей «...чинить того не дерзает под страхом за презрение достойного штрафования» [32].

Переоцінка значення церковних старожитностей простежується в указі св. Синоду від 10 серпня 1742 р., згідно якого відновлення Феодоровської ікони Богородиці наказується здійснювати під наглядом архімандрита та інших духовних осіб. З цією метою вимагалось запросити досвідченого іконописця «...дабы оный образ письмом обновлен был во всем противу прежнего письма без отмены...» [33]. Цим же указом з метою збереження від пошкодження давнього образу заборонялося використовувати зазначену ікону під час хресних ходів, брати її на храмові свята у інші храми та монастирі, на освячення новозбудованих храмів тощо. Отже, можна стверджувати про значні зміни у відношенні до церковної спадщини. Духовну владу турбує не лише відновлення втрачених або пошкоджених окремих складових даної пам'ятки, а й збереження її автентичності.

Ще один показовий указ, з точки зору розвитку пам'ятоохоронної справи, побачив світ 30 травня 1743 р., який зобов'язував надіслати в самий короткий термін у супроводі з відповідальною особою та озброєною охороною із синодальної типографії до Синоду Толковий Псалтир, перекладений з грецької мови ченцем афонського монастиря Ватопед Максимом Греком. Документ зобов'язував вжити запобіжних заходів для забезпечення належної охорони цієї пам'ятки «...убрав оную по надлежащему и закупоря в ящик, дабы во всякой целости привезена была» [34]. Даний документ один із перших виділяє і надає вагомому значення меморіальній складовій церковної пам'ятки.

У розглядуваний період побачили світ кілька указів Синоду, спрямованих на дотримання у належному стані та здійснення своєчасного ремонту храмів. Представляє інтерес спільний формуляр Синоду і Сенату від 29 листопада 1743 р., за яким відповідальність за порушення приписів цього документу покладалась на священнослужителів. Передбачалася низка штрафів за невиконання указу і використання цих коштів на ремонт храмів з відома управління духовними справами [35].

Загострюється увага і до посилення заходів щодо охорони церковних пам'яток, так як траплялися прикрі ви-

падки їх викрадення із подальшим вилученням дорожніх металів та каменів. З цього приводу 23 травня 1744 р. був виданий указ Синоду, який зобов'язував віднайдені ікони відновлювати у первинному вигляді, не вносячи поправок, а також улаштувати точні копії вкрадених окладів ікон. Про усі деталі проведених робіт вимагалось звітувати до Синоду [36].

12 березня 1745 р. вийшов черговий указ Синоду, виданий з приводу вилучення із церкви рукописів та стародруків і передання їх до приватної бібліотеки. У документі зазначалося, що хоча стародруки, згідно указу Синоду від 28 лютого 1722 р., вимагалось вилучати і надсилати до управління духовними справами, однак ці заходи стосувались лише розкольників. Якщо ж справа стосувалась поважних осіб православного віросповідання, які мали бажання отримати такі книги для поповнення власної бібліотеки, зобов'язувались їх належним чином зберігати і не використовувати для богослужбових потреб, то пропонувалось видавати дозвіл на їх придбання за умови поповнення «новоисправними» книгами церковних бібліотек. Власникам заборонялось видавати стародруки для використання під час церковних служб та передавати їх іншим особам. Вони несли всю повноту відповідальності за збереження старожитностей [37].

Ще один документ, що вийшов зі стін Сенату за поданням Синоду, розкривав відношення як духовної, так і світської влади до церковної спадщини. Це розпорядження Сенату від 26 січня 1747 р. про заборону зведення поблизу храмів будь-яких торгових лавок, «шалашей» та інших подібних закладів. Часто забудова проводилась без дозволу на вільних місцях поблизу церков. Зважаючи на те, що основним будівельним матеріалом того часу було дерево, не дивує часте виникнення пожеж, які часто переходили і на храмові споруди, інколи повністю знищуючи їх. З метою запобігання таким випадкам, зазначений документ вимагав «...лавок, ... шалашей и питейных домов и прочего строения близ церквей отнюдь не строить, и которое лавочное строение близ самых церквей построено, оно снести и построить в других удобных местах не в самой близости от церквей, а о кабаках, в коликом оные от церквей расстоянии и давно ли построены, прислать в Сенат немедленно при доношении ведомость» [38].

Таким чином, важливим результатом розвитку пам'ятоохоронної справи першої половини XVIII ст. є усвідомлення ролі старожитностей, зокрема і церковних, як свідків історії. Поступово звертається увага на художню цінність предметів. Оскільки більшість із них мали поважний вік, то серед критеріїв їх відбору до сховищ переважали оригінальність виконання та незвичайність речі. Писемні джерела розподілялись на рукописні, що зберігалися у монастирях і церквах, та написи на каменях. Цінними вважались відомості, що містилися у писемних пам'ятках, а не самі пам'ятки, оскільки пропонувалось після виготовлення копій залишати їх у Синодаль-

ній бібліотеці, а оригінали повертати власникам. Таким чином, зародження зацікавленості історією спонукало до збору інформації про старожитності, що сприяло початку формування державних та приватних колекцій, у яких вагоме місце зайняли пам'ятки церковної давнини. Зазначені процеси змінили відношення суспільства до пам'яток та поклали початок запровадження відповідних законодавчих ініціатив з їх охорони. Це створювало сприятливі умови не тільки для подальших пошуків і збереження старожитностей, але й можливого для того часу їх опису та відповідного обліку. Необхідно відзначити діяльність Синоду, що намагався вчасно і активно реагувати відповідними указами і розпорядженнями на найбільш болючі проблеми охорони пам'яток церковної давнини.

ПОСИЛАННЯ

1. Исторический очерк мер, принятых в России для сохранения и исследования древностей // Журнал общепользых сведений. – СПб., 1858. – № 5. – С. 180–182.
2. Исторический очерк мер, принятых в России для сохранения и исследования древностей // Журнал общепользых сведений. – СПб., 1858. – № 6. – С. 227–229.
3. Погодин М.П. Судьбы археологии в России / М.П. Погодин // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1869. – № 9. – С. 24–47.
4. Данилов И.Г. Правительственные распоряжения относительно отечественных древностей с императора Петра I, особенно в царствование Александра II / И.Г. Данилов // Вестник археологии и истории. СПб., 1886. – Вып. VI. – С. 1–50.
5. Гаврилов А.В. Постановления и распоряжения Святейшего Синода о сохранении и изучении памятников древности / А.В. Гаврилов // Вестник археологии и истории. – СПб., 1886. – Вып. VI. – С. 51–73.
6. Бичков А.Ф. Уважение Петра Великого к памятникам старины, 1701 г. / А.Ф. Бичков // Русская старина. – СПб., 1892. – Т. 73. – С. 265–266.
7. Иконников В.С. Опыт русской историографии. – К., 1891.
8. Историческая записка о деятельности Императорского Московского археологического общества за первые 25 лет существования. – М., 1890. – С. 123, 308.
9. Веселовский Н.И. История Императорского Русского археологического общества за первое 50-летие его существования: 1846–1896 / Н.И. Веселовский. – СПб., 1900. – 515 с.
10. Кондаков С.Н. Юбилейный справочник Императорской Академии художеств: 1764–1914: в 2-х частях / С.Н. Кондаков. – СПб., 1915.
11. Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (XVIII в. – первая половина XIX в.) / А.М. Разгон // Очерки по истории музейного дела в России. Вып. 7 / Труды НИИ Культур. – М., 1971. – С. 292–365.
12. Комарова И.И. Законодательство по охране памятников культуры (историко-правовой аспект) / И.И. Комарова. – М., 1989. – 53 с.
13. Галай Ю.Г. Охрана памятников старины как культурно-экономическая мера безопасности России XVIII – начала XX века / Ю.Г. Галай. – Новгород, 2007. – 263 с.
14. Смолин А.Ф. Краткий очерк истории законодательных мер по охране памятников старины в России с древнейших времен до начала XX века / А.Ф. Смолин // Известия Археологической комиссии. – Пг., 1917. – Вып. 63. – Ч. 2. – С. 122–148.
15. Чучко М.К. Буковинська дерев'яна культова архітектура XVII–XIX ст. (до проблеми взаємовпливів народних традицій та церковних канонів): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / М.К. Чучко; НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2000. – 19 с.
16. Лесик О.О. Історико-мистецькі особливості храмової архітектури Волині XVII–XVIII століття: Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.01 / О.О. Лесик; Акад. образотв. мистецтва і архіт. – К., 2000. – 19 с.
17. Старік О.В. Меморіальні та культові пам'ятки запорозького козацтва на території Південної України: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Старік; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
18. Смоліна О.О. Монастирі Слобідської України другої поло-

вини XVII – початку XX століть як історико-культурне явище: Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.01 / О.О. Смолина; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2003. – 20 с.

19. Пламеницька О.А. Християнські святині Кам'янця на Поділлі / О.А. Пламеницька. – К.: Техніка, 2001. – 304 с.: іл.

20. Литвин К.А. Церковні старожитності в колекції Чернігівського єпархіального давньоховища / К.А. Литвин // Народна творчість та етнографія. – К., 2010. – № 6. – С. 108 – 118.

21. Гейда О.С. Охорона і вивчення пам'яток церковної архітектури на Чернігівщині (II пол. XVII – I пол. XX ст.) / О.С. Гейда // Сіверянський літопис. – 2004. – № 2–3. – С. 38–41.

22. Формозов А.А. Русское общество и охрана памятников культуры / А.А. Формозов. – М. – 1990. – 109 с.

23. Покровский Н.В. О мерах к сохранению памятников церковной старины / Н.В. Покровский // Христианское чтение. – 1906. – Т. 221. – № 4. – С. 482–483.

24. Охрана памятников истории и культуры в России: XVIII – начало XX века: Сборник документов / Отв. ред. Л.Г. Бескровный / Институт истории СССР АН СССР, Институт археологии АН СССР (Ленинградское отделение), Центральный Государственный архив СССР. – М., 1978. – 356 с.

25. Сенченко Н.М. З історії охорони церковних пам'яток в Україні (XVIII – початок XX ст.) / Н.М. Сенченко // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: матеріали X Міжнар. наук. конф. – К.: НКПЗ, 2012. – С. 166–169.

26. Сенченко Н.М. Державне регулювання охорони церковних пам'яток в Україні на початку XVIII ст. / Н.М. Сенченко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2016. – Вип. 30. – С. 248–256.

27. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего правительствующего Синода: в 50 т. – СПб., 1864 – 1914.

28. Полный круг духовных законов. 2-е изд. – СПб., 1881.

29. Руководственные для православного духовенства указы Святейшего Синода: 1721–1878 гг. – М., 1879.

30. Смолин В.Ф. Вказана праця. – С. 125.

31. ПСЗ, т. 6, № 3693.

32. ПСПиР, (25 ноября 1741–1743), 1899, т. 1, № 157.

33. Там само. – № 157.

34. Там само. – № 380.

35. ПСПиР, т. 4, 1912, № 437.

36. ПСПиР, (1744–1745), 1907, т. 2, № 635.

37. Там само. – № 828.

38. ПСПиР, (1746–1752), 1912, т. 3, № 1003.

Сенченко Н.Н. Охрана церковных памятников в Украине (первая половина XVIII в.)

Статья посвящена истории возникновения правового режима охраны церковных древностей в контексте общего памятничко-охранного движения первой половины XVIII века. Освещена роль Синода в сохранении церковных памятников, дана характеристика отдельных документов Синода и Сената.

Ключевые слова: церковные древности, охрана памятников, указы, распоряжения, Синод, Сенат.

Senchenko N.M. Protection of religious monuments in Ukraine (the first half of the XVIII century)

The article is devoted to the history of the legal regime of the protection of religious antiquities in the context of the overall monument protection of movement in the first half of the XVIII century. The article presents the role of the Synod of the Church in the preservation of monuments, the characteristic of the individual documents of the Synod and the Senate.

Key words: ancient church, monument protection, decrees, orders, Synod, the Senate.

24.02.2017 р.

j

УДК 94(477-25)(1–751.3):281.96

А.М. Чередниченко

ОБСТАВИНИ СТВОРЕННЯ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ЗАПОВІДНИКА, ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РР.

На підставі аналізу архівних документів через призму конфлікту установ музейних, наукових, пам'яткоохоронних та Народного комісаріату освіти з Соцзабезом навколо розподілу території Києво-Печерського монастиря в статті розглядається процес заснування Києво-Печерського заповідника в першій половині 1920-х рр.

Ключові слова: заповідник, Києво-Печерський монастир, Губсобез.

Діяльності української пам'яткоохоронної галузі в перші роки радянської влади присвячена чимала кількість наукової літератури [1], так само, як існує чимало робіт з питання появи та розвитку Києво-Печерського заповідника [2]. Втім, залишаються невисвітленими важливі аспекти його створення, що вимагають уточнення за допомогою архівних джерел з метою всебічного вивчення розвитку пам'яткоохоронної діяльності у 1920-ті роки. На прикладі протиставлення Соцзабезу та Народного Комісаріату освіти (НКО) за право господарювання на території Києво-Печерського монастиря повніше розкривається тодішня політика радянської влади щодо збереження історико-культурної спадщини та поступова її зміна відповідно до набирання обертів державної тоталітарної машини.

У 1919 р. створюється Всеукраїнський Комітет охорони пам'яток і старовини (ВУКОПС), який повинен був оглядати, вивчати, реєструвати, брати на облік та охороняти історико-культурні цінності, світські і церковні архітектурні пам'ятки. До складу комітету входило чотири відділи: науковий, реєстраційно-охоронний, музейний та архівний [3, арк. 2; 4, арк. 79 зв.]. Трохи згодом при Губернському відділі Народної освіти був організований Комітет охорони пам'ятників мистецтва та старовини – Київський губернський комітет охорони пам'яток (ГУБКОПС) [5, арк. 16], якому відповідно підпорядковувалися повітові комітети [5, арк. 23]. ГУБКОПС складався з Археологічної, Музейної, Архітектурної та Етнографічної секцій, а також Музейного фонду, куди звозили зібрані предмети мистецтва з тим, щоб згодом їх розподіляти по київських музеях [5, арк. 26].

Релігійним общинам було заборонено проводити «реставрації, переробки, поновлення, а тим більш знищення старовинних церков та будинків..., а також художньо-історичних речей релігійного культу...» без дозволу ГУБКОПСу, який мав відрядити «спеціалістів-археологів для спільного обговорювання та керування... реставрацією та ремонтними роботами». Інакше адміністрація общин мала нести відповідальність за законами військового часу [6, арк. 84].

Описом майна Києво-Печерського монастиря зокрема займався інструктор ГУБКОПСу Ф.М. Морозов [7, арк. 54; 8, арк. 23]. На облік було взято й складено опис всього «художнього та історико-археологічного майна Києво-Печерської лаври [7].

Крім ВУКОПСу та його губернських комітетів було створено відділ з ліквідації майна колишніх релігійних